

Het bestuur van de VLG wil u graag periodiek op de hoogte houden van de activiteiten en nieuwsberichten van de vereniging. Met de VLG-Nieuwsbrief willen we aandacht besteden aan verenigingsnieuws, aan recent verschenen publicaties, nieuws vanuit het wetenschapsgebied, aan evenementen, tentoonstellingen en lezingen/symposia, en aan berichten van zusterverenigingen.

We nodigen ieder van harte uit om gebruik te maken van de mogelijkheid om via deze Nieuwsbrief aandacht te vragen voor (de stand van zaken betreffende) hun onderzoek.

Vooraf

- Voorjaarssymposium 2025, zal plaats vinden op **woensdag 19 maart 2025. Plaats: de Rijksdienst voor cultureel erfgoed te Amersfoort.**
- Wilt u aub uw contributie voor 2025 van 10 euro overmaken op het rekeningnummer van de vereniging: NL 43 INGB 0001 1786 69. Ovv naam en jaar/jaren waarvoor wordt betaald.
- Wilt u, ook in verband met het ontvangen van de Nieuwsbrief, aub e-mailwijzigingen doorgeven aan de secretaris van de VLG: secretaris@landbouwgeschiedenis.nl.
- Vergeet u vooral niet om in deze Nieuwsbrief naast de informatie over het voorjaarssymposium te kijken naar de nieuwe bijdrage van Merijn Knibbe, voortvloeiend uit zijn hooi-onderzoek.

Inhoudsopgave Nieuwsbrief no.8

Informatie over het voorjaars-symposium: Landbouwmodernisering na 1945: hoog tijd voor een nieuw gesprek?

- Nieuws uit het wetenschapsgebied: *Food and Agri History Network*; ICAG-seminars
- VLG-Forum met *Veilingen van 'ondenkbaar ijle populieren', hooigras, fruit en hout ten westen van Nijmegen, 1796-1960* door Merijn Knibbe
- Hulp bij zoektocht naar archiefmateriaal van *De ruilverkaveling Wonseradeel-Noord van rond 1975*
- Boekennieuws, + videotip & podcast tip, en websites.

Verenigingsnieuws

Voorjaarsbijeenkomst 2025 in samenwerking met Food en Agricultural History Network en Interfacultair Centrum Agrarische Geschiedenis (KU Leuven)

Landbouwmodernisering na 1945: hoog tijd voor een nieuw gesprek?

19 maart 2025, vanaf 13.00 uur. Amersfoort, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Smallepad 5.

Bij de bespreking van de evolutie van de landbouw in de naoorlogse periode komt al snel het beeld van schaalvergroting en modernisering naar voren. Hoewel de landbouwsector en het voedselsysteem in enkele decennia een ingrijpende transformatie hebben ondergaan, wordt dit vooruitgangproces en de bijhorende geschiedschrijving door hedendaagse historici steeds meer kritisch geanalyseerd. Modernisering blijkt namelijk geen rechtlijnig of onvermijdelijk proces te zijn geweest, maar eerder een geschiedenis van complexe interacties, uiteenlopende belangen en maatschappelijke debatten.

Het voorjaarssymposium belicht deze veelzijdigheid door in te zoomen op de veelheid aan stemmen en perspectieven rondom landbouwmodernisering. De sprekers bieden elk een unieke kijk op hoe het streven naar vooruitgang binnen de landbouw vorm kreeg, en hoe dit proces niet zelden gepaard ging met maatschappelijke contestatie.

We zijn verheugd dat de hieronder vermelde vernieuwende onderzoekers tijd hebben vrijgemaakt om bij te dragen aan dit symposium. **Titels en tijdschema zullen nog later via de website bekend worden gemaakt.**

- **Amber Striekwold (Universiteit Utrecht)**

Amber Striekwold is promovenda aan de Universiteit Utrecht en werkt aan het project "*Voedsel als middel voor sociale verandering: Hoe ideeën en praktijken over natuurlijke voeding en landbouw onderdeel werden van de mainstream in Nederland (1950-2000)*". Haar onderzoek verkent de evolutie en verspreiding van ideeën rond alternatieve voedselsystemen in Nederland, met specifieke aandacht voor vleesconsumptie en -productie.

- **Anna Teijeiro Fokkema (Universiteit Amsterdam)**

Anna Teijeiro Fokkema is promovenda aan het Athena Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam. Haar onderzoek richt zich op de Nederlandse landbouwgeschiedenis in relatie tot milieuvraagstukken (1970-2000). Haar proefschrift verkent specifiek thema's rondom de landbouwindustrie, zoals de productie en het gebruik van bestrijdingsmiddelen en de import en consumptie van veevoeruit Thailand en Zuid-Amerika.

- **Harm Zwarts (Rijksuniversiteit Groningen)**

Harm Zwarts is Assistent Professor sociale en economische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 2021 promoveerde hij met zijn dissertatie "*Knowledge, Networks, and Niches: Dutch agricultural innovation in an international perspective, c. 1880-1970*". Zijn onderzoek analyseert de

verspreiding van agrarische kennis via overheidsinitiatieven en kennisnetwerken, en hoe deze hebben bijgedragen aan de opkomst van Nederland als wereldwijde voedselsupermacht.

- **Yves Segers (KU Leuven)**

Yves Segers is hoogleraar rurale en landbouwgeschiedenis aan de KU Leuven en coördinator van het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG). Zijn onderzoek focust op de sociale en economische geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, met specifieke aandacht voor thema's zoals landbouw en platteland, de ontwikkeling van voedselketens en eetcultuur. Tijdens het afsluitende vraaggesprek met de sprekers zal hij de verbanden tussen de verschillende presentaties belichten en op zoek gaan naar nieuwe inzichten die voortvloeien uit de gedeelde onderzoeken.

Wij nodigen u van harte uit voor wat ongetwijfeld een boeiende en leerrijke middag zal worden en hopen andermaal op een mooie opkomst voor zowel de ALV als het voorjaarssymposium.

Site van de VLG

Voor berichten en commentaar op de site, mail anton@antonschuurman.eu. Input van eenieder is zeer welkom. De website is het primaire communicatiemiddel van onze Vereniging.

Berichten die in een volgend nummer van de Nieuwsbrief komen, worden tussendoor al wel op de website geplaatst. Onder aan elke webpagina staat wanneer die gewijzigd is, zodat gemakkelijk te vinden is of er wat is veranderd. De meeste veranderingen vinden plaats onder de rubriek Nieuwsbrieven waar berichten uit het veld van de vereniging te vinden zijn.

Berichten van andere relevante verenigingen/ organisaties

Food and Agricultural History Network

Postgrowth Cookbook – How can pre-modern dietary patterns inspire imagining a post-growth diet? - 27 January 2025, 15.30-17.00, Utrecht, Drift 25 2.03

On the 27th NiAS fellow Ying-Tzu Lin will present her research on how (and if) pre-modern dietary patterns can offer inspiration for imagining a post-growth diet. To answer this question she examines historical cookbooks in the Netherlands between the 17th and the 18th century. For more information see the Word-Document enclosed. So come and join us on the 27th to hear about Ying-Tzu Lins fascination research

Symposium Vereniging voor Landbouwgeschiedenis – 19 March 2025, Amersfoort

On March 19th, the Food and Agricultural History Network will join forces with the Vereniging voor landbouwgeschiedenis (Society for agricultural history) in organizing a symposium.

Excursion! Farm visit – visit the Open Lucht Museum in Arnhem - Wednesday 23 April 2025

Another event you can mark in your calendar is our visit to the Open Air museum in Arnhem. More details will follow.

ICAG-seminaries

Het ICAG (Interfacultair Centrum voor Agrarische Geschiedenis) van de KU organiseert elk academiejaar een seminarierreeks en studiedag voor een breed publiek, alsook congressen en colloquia.

De eerstvolgende lezing, die van 24 maart 2025, wordt mede gegeven door de winnaar van de Pim Kooij-Scriptieprijs 2024.

Programma 2024-2025

De ICAG-seminaries worden (meestal) georganiseerd als online webinars. Na inschrijving krijg je de nodige instructies toegestuurd.

Ben je geïnteresseerd maar kan je niet deelnemen? De seminars worden integraal opgenomen en kunnen herbekeken worden.

'Designing deserts? Een eeuw aan Kempense landschapsverandering, 1750-1850'

Seb Verlinden & Pieter-Jan Reynaert (KU Leuven)

Maandag 24 maart 2025. Online ICAG-seminarie | MS Teams | 12u30 – 13u30

MEER INFO

'De geschiedenis van het voedselsysteem in Nederland anders belicht: van plantaardige proteïne tot Herman de Stier (1950-2000)'

Amber Strieknold (Universiteit Utrecht / KU Leuven)

Maandag 12 mei 2025 Hybride ICAG-seminarie | Live in Leuven & MS Teams | 12u30 – 13u30

MEER INFO

Nieuws vanuit het wetenschapsgebied

Soms is er de verzuchting dat er in Nederland (en België) weinig onderzoek zou plaatsvinden op het terrein van de agrarische geschiedenis, milieugeschiedenis, plattelandsgeschiedenis, voedselgeschiedenis en landschapsgeschiedenis. Niets is minder waar. Wel doen Nederlandse en Belgische onderzoekers steeds meer onderzoek naar deze onderwerpen in het buitenland.

Als u me wilt attenderen op lopend onderzoek op de genoemde terreinen, stuurt u aub een mail naar anton@antonschuurman.eu.

Welke proefschriften zijn er in voorbereiding op het terrein van de VLG?

De eerste aflevering van deze reeks is gepubliceerd in Nieuwsbrief 7. In de volgende Nieuwsbrief wordt de reeks voortgezet.

Leerstoelgroep Economic and Environmental History, WUR

Pim de Zwart ontving een Vidi-beurs van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) voor zijn project getiteld: *'Tragedy of the Tropics: Kolonialisme, goederen en commons in Zuidoost-Aziatische ontbossing sinds 1850'*. Pim's Vidi-project onderzoekt welke structurele factoren de overgang naar duurzamer land- en bosbeheer belemmeren en hoe deze historisch zijn ontstaan. Meer specifiek onderzoekt hij hoe handel en kolonialisme de ontbossingspercentages in het eilandelijke Zuidoost-Azië beïnvloedden en op welke manieren deze relaties werden gevormd door lokale landrechten en sociaal-economische ongelijkheden sinds 1850. Hierbij maakt het gebruik van Geografische Informatie Systemen (GIS) en

combineert het vegetatie- en topografische kaarten uit de koloniale tijd met statistische en kwalitatieve bronnen om een gedetailleerd beeld te construeren van de ruimtelijke transformatie van eilandelijk Zuidoost Azië.

Eervolle vermelding Johanna Naber prijs voor Wageningse studente

De Johanna Naber prijs is vergelijkbaar met de Pim Kooij-prijs, maar van voor vrouwen en/of gender-geschiedenis. Aletia Shaw heeft bij de studie International Land and Water Management haar scriptie geschreven. *Decolonization of Higher Education: A History of Wageningen Student Movement and its Impact on Redefining the International Land and Water Management Program*. Onder andere via *Oral History* Interviews van studenten en docenten komt de auteur tot de conclusie dat de kritische reflecties over gender en dekolonisatie die sinds de jaren 1970 circuleerden, uiteindelijk maar zeer beperkt in de hervorming van het Wageningse International Land and Water Management Program werden geïntegreerd. Gender is niet het uitgangspunt van deze scriptie, maar de auteur toont in de praktijk wel hoe een intersectionele benadering tot nieuwe inzichten kan leiden.

Wat is er nog meer gaande?

- Online Boekpresentatie De Keyzer, M., Soens, T., & Verbruggen, C. (Eds.). (2025). *Mens en natuur: een geschiedenis*. Gent: Academia Press. 2025, January 27, 14.30-16.00.
- Critical Histories of Agriculture and Food Affiliated Industries from a Global Perspective (1945 present), 2025, May 15-16. Utrecht
- Food and the City. Amsterdam Symposium on the History of Food 2025, 5-6 June. Allard Pierson, University of Amsterdam
- International PhD Seminar in Environmental History, 2025, 12-13 June. Middelburg
- Water & Land, an interdisciplinary workshop in Leuven on 19-20 June 2025
- European Society for Environmental History. Uppsala, Sweden, 2025, 18-22 August
- Rural History 2025. Seventh Biennial Conference of the European Rural History Organisation. Coimbra, Portugal, 2025, September, 9-12

Koloniën van Weldadigheid – Tuinbouwschool Frederiksoord

De provincie Drenthe verleent een subsidie van €500.000,- aan de Stichting Maatschappij van Weldadigheid voor het restaureren, verduurzamen en herbestemmen van de oude **Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouwschool** uit 1884 in Frederiksoord. Rijksmonument De Tuinbouwschool in Frederiksoord verkeert nu nog in slechte staat van onderhoud. In 2022 kwam het gebouw na lange tijd weer in bezit van de Maatschappij van Weldadigheid. Het is de oudste tuinbouwschool van Nederland, waar vakonderwijs werd gegeven aan kinderen van kolonisten in de Koloniën van Weldadigheid. Het is een waardevol gebouw in de landbouwkoloniën voor armoedebestrijding, waarin land- en tuinbouwonderwijs een centrale rol had. Het land- en tuinbouwonderwijs in Frederiksoord transformeerde na de Tweede Wereldoorlog tot een opleidingsinstituut van nationaal belang.

Evenementen/Tentoonstellingen

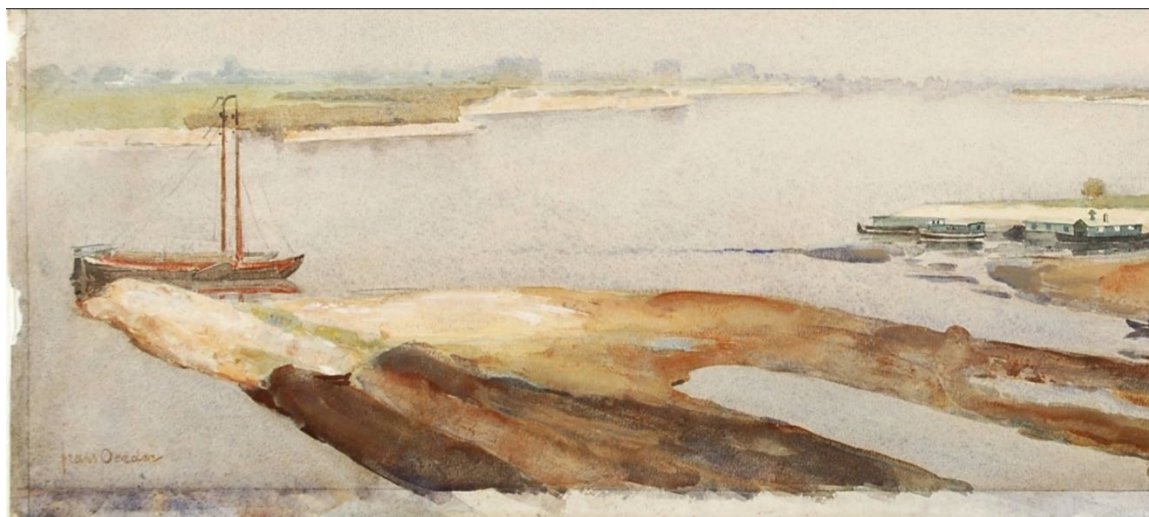
Op de website zijn de links opgenomen naar voor onze vereniging relevante musea. Mocht u leden willen wijzen op een evenement/tentoonstelling, mail dan naar anton@antonschuurman.eu met het verzoek een bericht op de website van de VLG te zetten.

VLG-Forum

Veilingen van 'ondenkbaar ijle populieren', hooigras, fruit en hout ten westen van Nijmegen, 1796-1960

Merijn Knibbe

Het gedicht van Marsman over Holland is bekend:

Herinnering aan Holland

Denkend aan Holland
zie ik breede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hoge pluimen
aan den einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een grootsch verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.

Als landbouwhistoricus stel je, bij het gedicht van Marsman, de vragen: 'van wie waren die populieren?', 'Door wie werden ze gebruikt?', 'Wat waren ze waard?' en 'Hoe bestendig was het door Marsman geschetste beeld?'. Dat lijken profane vragen, bij zo'n romantisch gedicht. Maar dat zijn ze niet. Op de zoektocht naar antwoorden op die vragen kom je de mensen achter de bomen tegen. Ze krijgen, een klein beetje, een gezicht. En het 'grootsch verband' wordt duidelijker. Het onderstaande is een verslag van zo'n zoektocht. We zullen daarbij de kerken, de dorpen, de boomgroepen, de boerderijen en de populieren tegenkomen.

Mensen

Dat ik de mensen en de dorpen tegenkwam is wat toevallig. Mijn werk op het gebied van de hooigeschiedenis begint zich te beperken tot buitendijkse gebieden, aan de kust, langs de Zuiderzee en het IJ en ook langs de grote en de kleine rivieren die Nederland rijk is. Op zoek naar gegevens over uiterwaardse hooilanden stuitte ik op het Koolwijkarchief in Nijmegen. Dat is een soort notarisarchief, waarbij verpachtingen van wei- en bouwland te vinden zijn. Voor sommige percelen zijn er, zij het met wat gaten, gegevens van 1796 tot 1961! Het betreft éénjarige verpachtingen van wei- en bouwland maar ook zijn er verkopingen, van knot- en hiephout en nog te oogsten hooigras zowel als van haver en tiendblokken. Kennelijk was er hier een landbouwsysteem dat in hoge mate afhankelijk was van boeren en arbeiders die niet in dienst genomen werden maar die op het veld staande producten kochten en oogsten, van hout tot gras en haver. En, in toenemende mate, kersen, appels en ander fruit zowel als de 'ondenkbaar ijle populieren'. Of, zoals het in een vroeg 19^e eeuwse 'maanboek'¹, waarin de verkopen en verpachtingen werden bijgehouden, genoemd werd: 'opgaande Willige en Peppele boomen'.² Overigens is het uiterwaardengebied geologisch tamelijk gevarieerd, met een grote veelheid aan zandige, grindige, lemige en kleiachtige bodems die ook nog eens een, voor Nederland, relatief grote variatie in hoogteligging kennen (kaart 1). Dit heeft tot een tamelijk gevarieerd landbouwkundig gebruik geleid, met tuinbouw, fruitteelt, akkerbouw, hooiland en weiland.

Kaart 1. Een gedetailleerde geologische kaart van het uiterwaardengebied beoosten Nijmegen

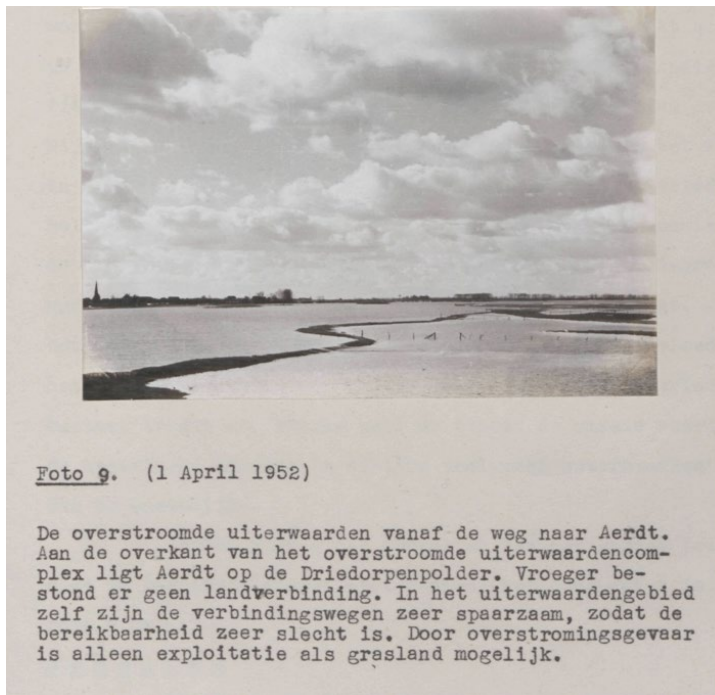
Bron: L.F. Pons. 'De bodemgesteldheid van het uiterwaardengebied van de oude Rijnmond (Spijkse Overlaat) en van de Driedorpenpolder (Pannerden, Herwen en Aert)'. *Stichting voor Bodemkartering rapport no 302* (Wageningen 1952) Bijlage I

¹ Ik vermoed dat het woord 'maan' etymologisch verband houdt met 'aanmanen'.

² Over populieren in de Meijerij H. C. Van Hall, 'De Meijerij van Den Bosch' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19^e eeuw Deel II Overige provincies MDB* (Wageningen 1981 (1870)) aldaar 227-228.

Kopers en pachters moesten vaak borgen stellen en met enige regelmaat zien we dat zelfs kleine bedragen nog jaren later betaald worden, soms door de kopers en soms door de borgen. Het gaat bij de veilingen om een deel van het gebied bewesten Nijmegen. Het betrof vooral percelen wei- en hooiland en boomgaarden dan wel fruitbomen langs wegen en rondom buitenplaatsen. De kopers en pachters kwamen uit dorpen daar zoals Winssen, Wijchen, Weurt, Leeuwen, Deest, Ewijk, Heest, Beuningen, Afferden, Borgharen en Neerbosch zowel als, maar minder vaak, uit Nijmegen en, aan de overkant van de Waal, uit Slijk-Ewijk, Herveld en Andelst. Bij veilingen van fruit zien we ook bidders uit Wijk bij Duurstede en Doodewaard. Even ten oosten van dit gebied was een (volgens HISGIS: minder waardevol) hooilandcomplex dat, nogal wat ander land eromheen, eigendom van Baron August van Nagel vrijheer van Doornik. Ook erfpachters hadden gezamenlijk aanzienlijke hoeveelheden grond in bezit. Het op deze kaart westelijke hooilandcomplex kende echter een groot aantal verschillende eigenaren, die we deels ook in de veilingverslagen tegenkomen.³

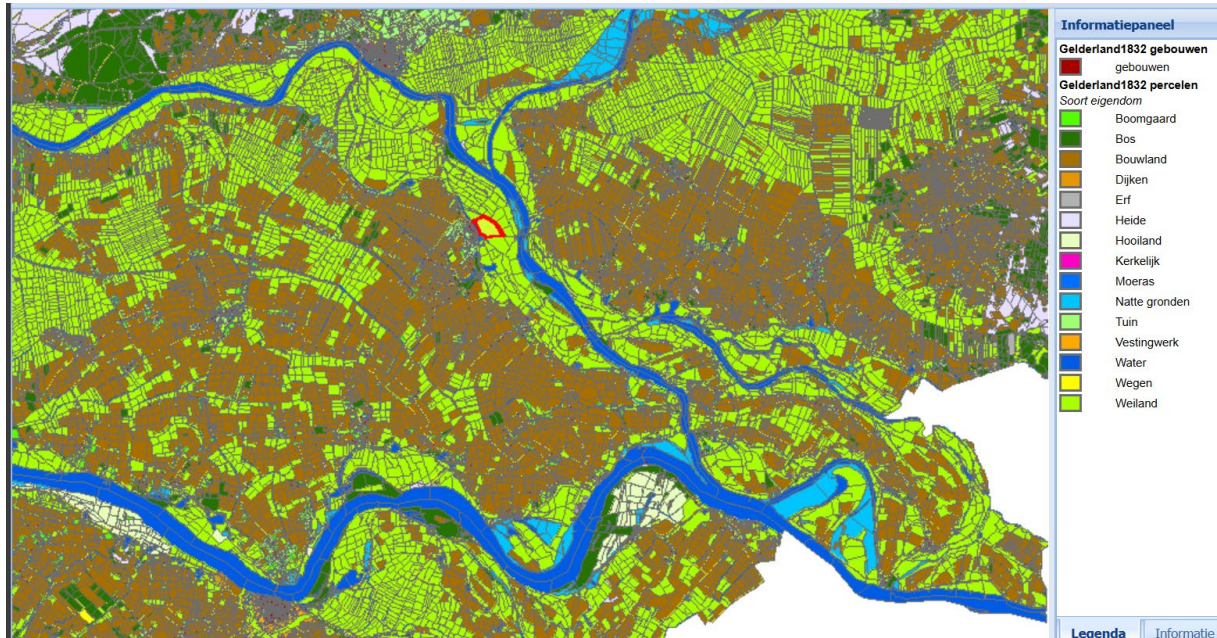
Afbeelding 1. De stem van het water

Bron: zie kaart 1, p. 38 a.

³ De percelen waren vermoedelijk een halve hectare groot, althans volgens een contemporaine beschrijving van een vergelijkbaar veilingstelsel aan de noordkant van de Rijn, waar boeren uit de Gelderse Vallei uiterwaards gras op stam kochten. H. M. Hartog, 'Landhuishoudkundige beschrijving der Geldersche Vallei, gelegen in de provinciën Gelderland en Utrecht' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19e eeuw Deel II Overige provincies GV* (Wageningen 1981 (1866)) aldaar 116-121. Boeren uit het noorden van de Gelderse Vallei kochten volgens Hartog hooi van de hooilanden langs de Zuiderzee, echter in veel grotere percelen die beslist niet door één persoon gehooid konden worden en dat via handjeklap in plaats van via een veiling werden verkocht. Engelberts geeft voor het land van Maas en Waal, waar onze veilingen plaats vonden, het grote verschil in kwaliteit zowel als opbrengst tussen binnenvelds en uiterwaards hooi aan, dat de boeren dwong om buitendijks hooiland te pachten. Engelberts, E., 'Schets der landhuishouding in een gedeelte van Maas en Waal' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19^e eeuw Deel II Overige provincies MW* (Wageningen 1981 (1866)) aldaar 415-416.

Kaart 2. Het uiterwaardenlandschap rondom Nijmegen. De landen waar de veilingen van het notaris-kantoor Koolwijk en voorgangers van verpachtingen en verkopeningen van weiland, hooi op stam, te oogsten fruit, te oogsten haver en gerst, bomen, boerengeriefhout en tienden plaats vonden lagen in en rondom het westelijke hooilandencomplex. Middenonder: Nijmegen.

Bron: www.hisgis.nl, kaart voor Gelderland.

In het maanboek (zie tabel 1 voor de bron) en de andere documenten staan gegevens over verkopers, kopers (met woonplaats en soms met beroep), hoeveelheden, locaties dan wel namen van percelen, producten, prijzen en betaaltermijnen en voorwaarden. De meest uitgebreide gegevens over kopers zijn er voor gras op stam. Kopers moesten in het algemeen twee borgen stellen. Gras op stam werd, in de jaren waar daar gegevens voor zijn, volgens de bron vooral gekocht door arbeiders wat enigermate tegenstrijdig is met de literatuur. Ook de borgen waren vaak arbeiders (de term die in de bron gebruikt wordt). Gezien de namen betrof dit soms familieleden maar meestal andere arbeiders uit dorpen zoals waar ze vandaan kwamen. Een minderheid van de contracten betrof boeren, deze hoefden in het algemeen geen borgen te stellen. Natuurlijk kende iedereen iedereen in de dorpen. Deze banden werden door 'minvermogenenden' gebruikt om te kunnen bieden op de veiling waarbij 'wederzijdse borgstelling' plaats vond. Meestal kwamen de borgen uit hetzelfde dorp. Toch lijkt het netwerk van wederzijdse borgstelling het hele gebied bestreken te hebben.

Geld

Borgstelling was serieus. Met enige regelmaat moesten borgen, soms jaren later, bijspringen bij de betalingen. Bij het éénjarig pachten van uiterwaardse weilanden voor begrazing was de betalingsdatum 25 december Later werd dit vervroegd naar 24 december. Mocht u, met bijvoorbeeld de overstroming van 1825 in het achterhoofd, nog een kerstverhaal willen schrijven ... Er zijn in het Koolwijkarchief gegevens over door het kantoor van Koolwijk geadmistrreerde hulpverleningen bij overstromingen te vinden!

Het innen van achterstallige gelden was natuurlijk erg zakelijk. Maar een deel van de landen werd voor 'de armen' verhuurd werden. Als verschuldigde bedragen niet geïnd werden dan waren de armsten de klos. Voor mij opmerkelijk was dat er in guldens van 21 stuivers dan wel 105 cent gerekend werd. Maar wie tijdig betaalde mocht met gewone guldens afrekenen. Omdat betaaltermijnen vaak bijna of zelfs meer dan een jaar waren kan dit gezien worden als een combinatie van rente en korting bij snelle betaling zoals die tegenwoordig ook nog gebruikelijk is. En waarbij het werken met 'guldens van 21 stuivers' een voor rekenkundig weinig geschoolde boeren en arbeiders beter te begrijpen zal zijn geweest dan '5%'.

Markt

Wat nog nader moet worden uitgezocht is waar het hooi voor gebruikt werd. Eerst dacht ik dat het voor eigen gebruik was. Voor boeren en voor mensen die als 'voerman' in de bron staan zal dit ook zo zijn geweest. Maar er waren dusdanig veel arbeiders dat ik steeds meer het idee krijg dat het hooi door hen verkocht werd. Uit andere bronnen is bekend dat er, vanuit de gebieden langs de rivieren, veel hooi naar de boeren op het zand ging.⁴ Het verhaal van de rol van de uit, onder andere, Westfalen afkomstige trekarbeiders - de Hannekemaaiers – bij de hooioogst op grotere boerderijen is bekend.⁵ Ook waren er, zoals in 16^e eeuw en vroeg 17^e eeuw Friesland, systemen waarbij tijdens de hooioogst lokale arbeiders (in Friesland ook wel 'scamele ruters' genoemd) door het land trokken om bij achtereenvolgende boeren te maaien en te zwelen.⁶ Bij de uiterwaarden lijkt er nog weer een ander arbeidssysteem te zijn geweest, waarbij de arbeiders als kleine ondernemers optraden.

Er werden ook bomen, geriefhout en fruit verkocht. Voor bomen en fruit heb ik de tabellen opgesteld, als achtergrond voor mijn studie naar hooi, hooien en hooilanden. Daarbij heb ik twee ver uiteengelegen jaren genomen (zie beneden). Voor bomen zien we in beide jaren, 1824 en 1947, dat deze in kleine aantallen aan lokale mensen werden verkocht, waarbij de beperkte gegevens in 1824 nog meerdere bomen per koper werden verkocht terwijl kopers in 1947 hoofdzakelijk 1 boom kochten. Duidelijk is de 'wederzijdse borgstelling'. Vermoedelijk was dit aankoop voor eigen gebruik. De eigenaren waren voor een deel particulieren, voor een deel religieuze en religieus-charitatieve instellingen.

Bij fruit zien we bij verkopers nog steeds zeer lokaal waren – boomgaarden bij huis – maar dat de kopers uit een wijdere omgeving kwamen en ook veel meer geld moesten meenemen. In 1822 werden nog borgen gesteld, in 1945 niet meer, wat ondervangen werd door contante betaling (met 6% korting). De eerste transactie uit 1822 in de tabel is, de reden is niet duidelijk, volgens de bron totaal misgelopen en een voorbeeld van het risico dat de borgen liepen. Uiteindelijk werd het totale bedrag jaren later door de borgen en niet door de koper betaald. Opmerkelijk is dat, ondanks de hoge bedragen, de kopers van het fruit in 1945 allemaal lokaal waren.

Besluit

We weten nu wat meer over de mensen achter de ondenkbaar ijle populieren, over de prijzen en de hoeveelheden en over de markt. Maar hoe bestendig was het systeem? De bron loopt tot 1960 en geeft, behalve dat er aan het eind 'om niet' een veld werd verhuurd aan de voetbalvereniging,

⁴ Bijvoorbeeld D. van Diepen, *De bodemgesteldheid van de Maaskant* (Wageningen 1954).

⁵ J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid 1600 – 1900 in Europees perspectief* (Gouda 1984)

⁶ M. Schroor, *De Leeuwarder Weeshuisrekeningen 1541- 1608 Spiegels van het dagelijks leven in de zestiende eeuw* (Gorredijk 2021).

eigenlijk betrekkelijk weinig veranderingen aan. Onlangs ben ik van Amsterdam naar Veldhoven (mijn geboorteplaats) gereden. In 1963 reden we het traject ook, in een deux-chevaux, over een tweebaansweg, met bomen erlangs, uitzicht op het landschap en de in 1961 opgerichte televisietoren als vast 'halverwegepunt' op de lange reis naar de familie benoorden Amsterdam. Nu heb je uitzicht op geluidswallen en steeds grotere magazijnen en ligt er een zes-, acht-, tien- en op een klein stuk zelfs veertienbaansweg. Het uitzicht is verdwenen. Wat verderop bedekken Arnhem Zuid en Nijmegen Noord steeds grotere delen van het toch niet zo oneindige laagland. Ach, dat het allemaal voorbij zou gaan...

Bijlage – Tabellen

Tabel 1. Verkopen van populieren en wilgen in de uiterwaarden ten westen van Nijmegen, 1824 en 1947

	Koolwijk 344 en 380	Koper	Woonplaats	Borgen	Woonplaats	Beroep Borg	Prijs	Betaling
<i>Verkoop van opgaande willige en peppele ... 6 December 1825</i>								
<i>F Sanders</i>	2 Wilgen	Arnoldus Alders	Winssen	Geen			fl. 18,9	14 12 1826
	3 pepp.	Francis van Gaalen	Winssen	Jan Otten	Winssen	Timmerman	fl. 24,15	8 10 26
				Jan van Gaalen	Winssen			
	3 pepp.	Jan Otten	Winssen	Francis van Gaalen	Winssen		fl. 32,55	8 12 26
				Jan van Gaalen				
<i>Armen in Compagnie</i>	5 bomen in de Leegstraat	Francis van Gaalen		Zie no 2			fl. 25,2	8 10 26
<i>Armen alleen</i>	2 Boomen Guelderse straat	Denzelven		idem			fl. 12,6	8 10 26
<i>Verkoop bij inschrijving van 12 stuks populieren bij bouwland 'De Geer' te Winssen, 16 mei 1947</i>								
<i>RK armen</i>	1	W Boerakker	Ewijk				fl. 25	19 5 47
<i>Ewijk</i>	1	H van Haren	Winssen				fl. 30	19 5 47
	1	Ger. Joh. De Waal	Winssen				fl 7,5	19 5 47
	1	H van Beuningen	Winssen				fl 25,5	19 5 47
	1	G Cobussen	Winssen				fl 9,5	19 5 47
	1	K Cobussen	Winssen				fl 15	19 5 47
	1	A Kersten	Winssen				fl 20	19 5 47
	1	J Wattenberg	Winssen				fl 20	19 5 47
	1	Ger. Joh. De Waal	Winssen				fl 25,5	19 5 47
	1	J Loeffen	Ewijk				fl 22	19 5 47
	1	Ger van Beuningen	Winssen				fl 7,5	19 5 47
	1	J Lamers	Ewijk				fl 18	19 5 47

Bron: Regionaal Archief Nijmegen 907 Familie Van Koolwijk 1712 - 1969 (2000) no. 344 en 380.

Tabel 2. Verkopen van fruit in 1822 en 1945.

	Verkopers	Locatie	Koper	Woonplaats	Borgen	Woonplaats	Beroep	Prijs	Betaling
;	Koolwijk	Boomgaard om huijzen Winssen	Jan Sweers	Beuningen	Adrianus Smits	Winssen		fl 100,8	5 jan 1823, 12 juni 1824, 26 feb 1825
					Gradus Willems	Winssen			
;	Koolwijk	Fruit om 't Tabaksland	A van Vooren	Beuningen	Johan van Vooren	Dodewaard		fl 18,9	
				Beuningen	Ant. Van den Bergh	Dodewaard			
;	Libotte	Boomg. Verwaijen		Beuningen	H. van Dodewaard	Heusden		fl 165,9	23 2 23
				Beuningen	W. Reijs Janssen	Slijk Ewijk			
	Libotte	Boomgaard Legestraat	J. van der Heuvel	Beuningen	P. van Kersel	Leeuwen		fl 175,35	
				Beuningen	Joh. Van der Poel	Druten			
	Libotte	Boomgaard ij Kippinge	Gradus Willems	Beuningen	Jan Sweers	Beuningen		fl 26,25	
				Beuningen	Adr. Smits	Winssen			
;	Gereformeerd de gemeente	Boomgaard bij huis	Andries van der Voren	Beuningen	Zie boven			fl 52,3	
;	Wed. Wouters		Hendrik van der Heuvel	Beuningen	J. Croonen	Ewijk		fl 86,10	27 2 23
				Beuningen	Wim van der Heuvel	Ewijk			
1945									
un-45	Koolwijk	Kersen bij Dodendael	Gebr. Van Halen	Beuningen				fl 660	contant
ug-45	Koolwijk	Laat fruit Kerswal	W van Dijk	Beuningen				fl 5,111	rek. courant
			W Engelen	Beuningen					
ug-45	J. Hendriks	Appelenrij Leeuwen ben.	Van Wamel en Walraven	Beuningen				fl 966	contant 6% korting
ug-45	Th toonsen	Boomgaard langs de gracht	Van Wamel en Walraven	Beuningen				fl 1050	contant 6% korting
ug-45	Gr Gerritsen	Bij Bloemenstein	Arnt Arends	Beuningen				fl 6533,1	contant 6% korting

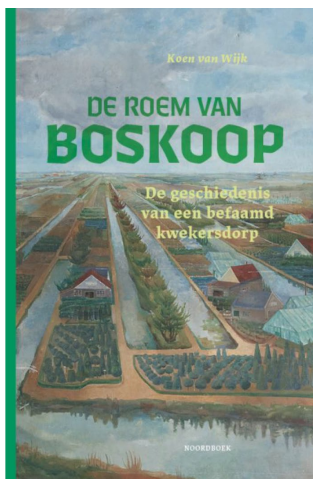
Bron: zie tabel 1.

Apparaat voor een “Groene Geschiedenis”

Nieuwe publicaties

Nederland en België

De geschiedenis van een boomkwekerijgebied

Het is 1911 en het kwekersdorp Boskoop beleeft hoogtijdagen. De export van sierbomen en -planten naar Amerika en andere landen floreert en de ene na de andere stijlvolle villa verschijnt tussen de kwekerijen. Op de Grote Bloemententoonstelling bewonderen zestigduizend internationale bezoekers, waaronder aartshertog Frans Ferdinand en koningin Wilhelmina, de kleurenpracht van vele rododendrons, azalea's, rozen en sering. Enkele jaren later breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Daardoor is het voorlopig gedaan met de welvaart van de Boskoopse families die leven van het kweken en verhandelen van siergewassen.

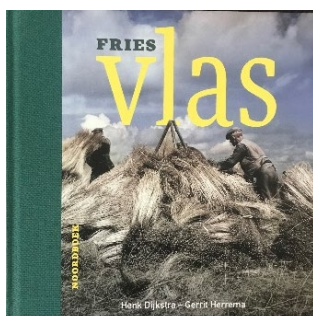
De roem van Boskoop beschrijft de geschiedenis van het boomkwekerijgebied Boskoop en omstreken. Een uniek gebied én landschap dat uitgroeide tot een wereldberoemd kennis- en

handelscentrum. De auteur volgt het wel en wee van drie families die zich met hun bedrijven staande weten te houden tegen de achtergrond van politiek rumoer, technische ontwikkelingen en maatschappelijke veranderingen. Hun verhalen brengen de geschiedenis van dit bijzondere dorp op indringende wijze tot leven.

Koen van Wijk is tuinbouwjournalist, tekstschrijver en auteur. In 2017 verscheen van zijn hand *Land van glas, een familiegeschiedenis over de glastuinbouw*.

Koen van Wijk (2024). *De roem van Boskoop. De geschiedenis van een befaamd kwekersdorp*. Noordboek ISBN 9789464711509.

Vlas: verbouw, productie, afzet

Friesland is rond 1880 de grootste producent van vlas in Nederland. De teelt gaat in die jaren niet zozeer om het gewas zelf, maar is voornamelijk bedoeld als werkverschaffing. Het eindproduct linnen wordt veelal thuis en in spinhuizen gesponnen en door regionale wevers verwerkt. Voor veel burgerlijke- en kerkelijke gemeenten in de provincie is het dé manier om arbeiders en hun gezinnen de winter door te helpen. De arbeidsomstandigheden in de zogenoemde braakhokken zijn echter vaak ten hemel schreiend. Vanaf het begin van de twintigste

eeuw verschijnen er in Friesland zo'n twintig fabrieken waarin vlas gemechaniseerd wordt verwerkt. Een van de vele vlasproducten – het lijnzaad – gaat dan een grote rol spelen bij de opkomst van de veevoerindustrie en de intensivering van de landbouw. In deze rijk geïllustreerde uitgave beschrijven Henk Dijkstra en Gerrit Herrema de Friese vlasgeschiedenis. Hoe en waar werd in Friesland vlas verbouwd, hoe werd het verwerkt, welke producten leverde het op en hoe was de afzet geregeld. Dit boek bevat een overzicht van veel gebruikte vlasserstermen in zowel het Fries

als in het Nederlands. De auteurs sluiten af met de recente ontwikkelingen binnen de vlasteelt en de toekomstmogelijkheden voor Fries vlas.

Henk Dijkstra & Gerrit Herrema (2024). *Fries vlas*. Noordbroek. ISBN 9789464712179

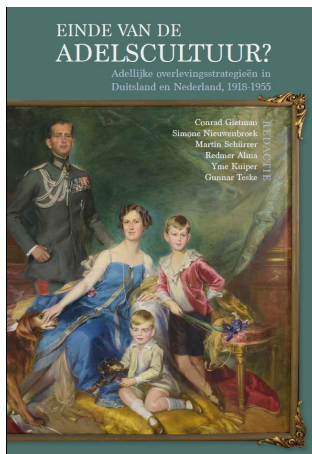
Buitenland en algemeen

Agrarische kennis netwerken in Europa

Dit boek is al eerder in onze nieuwsbrief gesignaleerd. Maar [hier](#) vindt u een recente recensie.

Yves Segers & Leen Van Molle, eds. (2022). *Agricultural Knowledge Networks in Rural Europe, 1700-2000*. Boydell Studies in Rural History Series. Woodbridge: Boydell Press. ISBN 9781783277124.

Adelscultuur in Nederland en Duitsland

Na de Eerste Wereldoorlog leek de vaste grond onder de voeten van de adel in Duitsland en Nederland weg te vallen. Rond 1900 hadden de meeste adellijke families nog tot de elite behoord. Nu was die tijd voorgoed voorbij en moesten zij op zoek naar manieren om sociaal, politiek en cultureel te overleven in een zich snel moderniserende samenleving. In *Einde van de adelscultuur?* wordt deze thematiek in achttien artikelen vanuit een interdisciplinair en vergelijkend perspectief benaderd. Twee vragen staan daarbij centraal. Welke strategieën zetten adellijke personen, families en organisaties in Duitsland en Nederland in om zich staande te houden? En luidden de maatschappelijke veranderingen ook daadwerkelijk het einde van de adelscultuur in?

Conrad Gietman, a.o., eds. (2024). *Einde van de adelscultuur? Adellijke overlevingsstrategieën in Duitsland en Nederland, 1918-1955*. Hilversum: Verloren. ISBN 9789464551402.

Dorpsbestuur in Duitsland, 1850-1945

Het platteland werd in de 19e en 20e eeuw gezien als harmonieus, politiek ver weg en – soms positief, soms negatief – als onmodern. Aan de hand van drie plattelandsgemeenten in Beieren, Brandenburg en de Elzas analyseert Anette Schlimm concepten en praktijken van besturen op het platteland tussen 1850 en 1945. Ze laat zien hoe deze typeringen in de dagelijkse regeringspraktijk voortdurend werden versterkt en vernieuwd. Het bouwen van schoolgebouwen, het fokken van fokstieren en het dagelijkse beheer van de burgemeesters worden net zo onderzocht als de groeiende invloed van verenigingen en politieke partijen, wetswijzigingen en de constructie van het platteland. Zowel de dorpsbewoners als de overheidsinstanties of politici waren actoren in deze vaak conflictueuze verhalen. Op verschillende manieren verwezen zij naar opvattingen over traditie om dagelijkse problemen en fundamentele

transformaties in het dorp aan te pakken. Zo blijkt: de plattelandsgebieden waren in de 19e en 20e eeuw niet het tegenovergestelde, maar een integraal onderdeel van de moderne tijd. (vertaald mbv ChatGPT)

Anette Schlimm. 2023. *Regieren in Dörfern. Ländlichkeit, Staat und Selbstverwaltung, 1850-1945*. Köln: Böhlau Verlag. ISBN 9783412528782.

Video-essay

[Video essay: Films, Landbouwers en Machines: motorisatie in de Belgische landbouw in de jaren 1950, door Sven Lefèvre en Yves Segers, 2024.](#)

Het video essay '[Films, Landbouwers en Machines](#)' is ontstaan vanuit de vraag wat landbouwhistorici kunnen leren uit de analyse van historisch bewegend beeldmateriaal.

Het maakt deel uit van de reeks Video Essays in *Rural History*, dat onderzoekers wil aansporen om op een laagdrempelige manier aan de slag te gaan met de vele films die dankzij projecten als *Cinema Rural* en het werk van de *European Rural History Film Association* (ERFHA) beschikbaar zijn geworden. In dit video essay wordt de film *Quand Chacun Apporte Sa Part* (1955) geanalyseerd en illustreert zo hoe films een belangrijk middel waren om landbouwers te overtuigen om hun landbouwpraktijken **te moderniseren**.

Podcast

Het FORAGENCY-project heeft een nevenproject ontwikkeld genaamd "Foraging. A Podcast in Environmental Humanities". Het eerste seizoen bestaat uit diepgaande interviews met vier historici en antropologen. Alle benodigde informatie is [hier](#) te vinden.

Websites

Heritage of Hunger

Aan de Radboud-Universiteit doet Prof. L.E. Jensen onderzoek naar *The 1845-1848 Famine in Flanders and the Netherlands. Educational legacies and strategies*. Meer informatie vindt u [hier](#)

Het onderzoek is een onderdeel van het project *Heritages of Hunger*, waaraan ook dr Ingrid de Zwarte deelneemt. Haar project in dit kader heet *Between conflict and solidarity. Famine legacies in Ukraine, Russia and the Netherlands*. Meer informatie vindt u [hier](#).

Ingrid de Zwarte is een vooraanstaande onderzoekster in "de politiek van hongersnood". Bij de leerstoelgroep *Economic and Environmental History* van de WUR doet ze onderzoek naar *Food, Famine and the End of Empire in Indonesia, 1940-1950* (NWO Veni). In dit project onderzoekt zij de dynamiek tussen oorlogsvoering, hongersnood en dekolonisatieprocessen tijdens de Japanse bezetting en Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog.

Graanhandel in de Middeleeuwen en vroeg-moderne tijd

In Oxford loopt een project gefinancierd door de AHRC *The Politics of the English Grain Trade, 1315-1815*. Dr Jessica Dijkman van de Universiteit Utrecht neemt ook deel aan dit project. Voor meer informatie, zie [hier](#).

In Juni 2025 organiseren ze een internationaal congres:

De Vergelijkende Geschiedenis van de Graanhandel, ca. 1500–1800.

Omdat het zo'n boeiend thema is, neem ik hier de vertaalde inhoud van de conferentie-call over, met interessante literatuurverwijzingen.

De handel in graan en brood in het vroegmoderne Europa is vanuit verschillende perspectieven bestudeerd. De internationale graanhandel is een van deze perspectieven. Vanaf de late Middeleeuwen was graan een van de ‘frontier foods’ (Hoffmann 2001): verstedelijkte regio’s in West-Europa maakten steeds meer gebruik van graanleveranties uit de minder dichtbevolkte periferieën van het continent. De graanhandel in de Oostzee in het bijzonder is een veel bestudeerd onderwerp (bijv. Van Tielhof 2002, Hinton 1959). Andere studies hebben een nationale, lokale of regionale focus en concentreren zich op een specifiek aspect, zoals de bevoorrading van een individuele stad (bijv. Kaplan 1984), hongersnoden (Sharp 2016, Alfani 2010), voedselrellen (Bohstedt 2010, Schmidt 1991, Walter 2006) en brood, bakkerij en maling (De Vries 2019, Petersen 1995, Braddick en Winter lopend onderzoek).

Deze conferentie hoopt de inzichten van beide literatuurstromingen te verrijken door een vergelijkende benadering, waarbij verschillen en overeenkomsten in (aspecten van) de graanhandel worden geplaatst in een breder kader van politieke en sociale verhoudingen, economische ontwikkeling en culturele kenmerken. Tot nu toe hebben slechts enkele studies geprobeerd dit te doen, meestal met de nadruk op hongersnoden en voedselcrises (bijv. Appleby 1979, Alfani en Ó Gráda 2017).

Deze conferentie neemt een vergelijkende benadering, die een breed geografisch bereik heeft en verschillende benaderingen van de studie van de graanhandel incorporeert, om een beter begrip te krijgen van het proces van commodificatie van brood en graan in deze periode. Terwijl elementen van dit proces in veel delen van Europa kunnen worden waargenomen, varieerden de omvang en timing aanzienlijk. In Engeland vond de commodificatie plaats in een context van vroege commercialisering, grootschalige marktgerichte landbouw gedomineerd door een politiek invloedrijke landeigenarenelite en, aan het einde van de onderzochte periode, snelle verstedelijking, industrialisatie en de opkomst van de ideologie van de vrije handel (Ormrod 1995). Sommige van deze kenmerken waren ook aanwezig in andere Europese landen, zoals hoge verhoudingen van verstedelijking in Noord-Italië en de Lage Landen, of grootschalige exportgerichte landbouw in Pruisen. Hier verliep de commodificatie echter niet in hetzelfde tempo en in dezelfde mate. Voorlopige verkenningen hebben verschillen aangetoond in de omvang en aard van overheidsinterventies om voedselzekerheid te waarborgen, en in de publieke en intellectuele discours over de rollen van overheden versus markten (Collet 2010, Dijkman en Berlandi lopend onderzoek). Verwacht wordt dat er ook verschillen zijn in de uiteenlopende culturele connotaties die aan brood en graan worden gehecht.

Aan de andere kant waren er ook overeenkomsten tussen Engeland en andere Europese landen, zelfs wanneer politieke, economische en sociale structuren aanzienlijk verschilden. Tijdens periodes van ernstige schaarste bijvoorbeeld, was het opleggen van graanexportbeperkingen gebruikelijk, zelfs in Engeland, net als de verdeling van hulp aan de armen op lokaal niveau (Persson 1999, 72-84). Evenzo waren molenaars, bakkers en graanhandelaren onderworpen aan overheidsreguleringen en vaak verdacht van winstbejag ten koste van de consumenten. Een vergelijkend perspectief dat dergelijke overeenkomsten identificeert, zal ons helpen de onderliggende en dagelijkse mechanismen van voedselvoorziening beter te begrijpen. In sommige gevallen kunnen ‘goede praktijken’ van elders zijn overgenomen, zoals lijkt te zijn gebeurd met het geavanceerde systeem van broodprijnsregulering dat rond 1600 in de Nederlandse Republiek werd ontwikkeld (De Vries 2019, 375-83). In andere gevallen kunnen soortgelijke uitdagingen soortgelijke, voor de hand liggende reacties van gemeenschappen of overheden hebben uitgelokt, onafhankelijk van elkaar: de eisen van graan- en broodbevoorrading konden niet gemakkelijk worden genegeerd. (Uit het Engels vertaald met ChatGPT)

Ledenservice

Boekenbeurs

Met ingang van nummer 6 van de VLG-Nieuwsbrief is de VLG een nieuwe rubriek begonnen: **boekenbeurs**. Aanbiedingen komen zowel op de site als in de nieuwsbrief te staan. Op de site verdwijnen ze wanneer er een nieuwe nieuwsbrief verschijnt, of eerder als de aanbieder daarom verzoekt. In de Nieuwsbrief worden ze eenmalig geplaatst.

We vermelden de publicaties met de bibliografische informatie zoals de aanbieder die aanlevert bij boeken graag zo volledig mogelijk. De aanbieder vermeldt tevens of hij/zij er geld voor verlangt, dan wel dat het gratis af te halen is. We publiceren het emailadres van de aanbieder, zodat degene die belangstelling heeft rechtstreeks contact kan opnemen met de aanbieder.

We hopen dat op deze manier boeken op het terrein van de landbouw- en plattelandsgeschiedenis een goede plek krijgen. De eerste proef met deze rubriek is hoopgevend. De desbetreffende boeken hebben een nieuwe liefhebber gevonden.

Verzoek om hulp bij onderzoek

Hulp bij zoektocht naar archiefmateriaal van **De ruilverkaveling Wonseradeel-Noord van rond 1975**. Ik ben op zoek naar de verslagen van de voorbereidingscommissie/plaatselijke commissie van de ruilverkaveling Wonseradeel-Noord. De ruilverkaveling Wonseradeel-Noord is uitgevoerd rond 1975 en betreft o.a. het gebied van de Marneslenk, met de dorpen Zurich, Kimswerd, Arum, Witmarsum en Pingjum. De Stichting Gouden Land is bezig daar het verleden beter present te stellen. De ruilverkaveling is een belangrijke breuk geweest in dat verleden. Ik ben oud-Arumer en heb op me genomen uit te zoeken hoe die ruilverkaveling gegaan is, hoe de lokale gemeenschappen er mee zijn omgegaan en wat voor effect het gehad heeft. De belangrijkste informatiebron daarvoor zijn de verslagen van de plaatselijke commissie en haar voorganger de voorbereidingscommissie. Die commissie had, zoals bij alle ruilverkavelingen, een ambtelijk secretaris vanuit het ministerie, via de Cultuurtechnische dienst. De commissie is naar mijn schatting ongeveer 100 keer bij elkaar geweest. Via het archief van de vroegere gemeente Wonseradeel zag ik een kopie van het verslag van vergadering no 66. Van veel ruilverkavelingen zijn de verslagen van de betreffende plaatselijke commissie terechtgekomen in het Nationaal Archief en vindbaar via de verschillende inventarissen. Sommige andere liggen bij de provinciale archieven, in Friesland dus Tresoar. Maar Wonseradeel-Noord schittert door afwezigheid. Van iemand die gepromoveerd is op "ruilverkavelingen" (Simon van den Bergh) begreep ik dat er ook nog materiaal in "Winschoten" ligt. Dat is een dienst van Binnenlandse Zaken. Ik heb via een WOO verzoek daar om informatie gevraagd. Dat heeft ook niets opgeleverd.

Zijn er in de kring van deze vereniging mensen die nog suggesties hebben waar ik dit archiefmateriaal kan vinden?

Jacob Wijngaard, email: j.wijngaard@rug.nl

Over de VLG-Nieuwsbrief

De Nieuwsbrief is er voor en door de leden van de Vereniging. Aarzel niet om een bericht/bijdrage in te sturen.

Deze nieuwsbrief bevat bijdragen van het bestuur van de VLG, Merijn Knibbe, Sven Lefèvre, Janny Bloembergen, Amber Striekwolda, Anna Teijeiro, Geert Klaassen, Koen van Wijk, Simone Schleper, J. Wijngaard.

Materiaal is overgenomen van websites van uitgevers; van de desbetreffende organisaties en verenigingen. Vreemde talen zijn naar het Nederlands vertaald met behulp van ChatGPT.

Het volgende nummer zal in maart/april verschijnen. Berichten die in het volgende nummer komen, worden tussendoor al wel op de website geplaatst. Onder aan elke webpagina staat wanneer die gewijzigd is, zodat gemakkelijk te vinden is of er wat is veranderd.

Correspondentieadres voor de Nieuwsbrief is: anton@antonschuurman.eu.